

POJAM FUNKCIJE U NASTAVI MATEMATIKE

prijedlozi za razmatranje

dr.sc. Boris Čulina
Veleučilište Velika Gorica
boris.culina@vvg.hr

- **Pojam funkcije je jedan od temeljnih matematičkih pojmova, veoma značajan unutar same matematike kao i u primjeni matematike:**

– Matematika se može zasnovati na pojmu funkcije

- Skupovno zasnivanje (Cantor, Frege, Zermelo)

$$U(x) \mapsto \{x \mid U(x)\}$$

$$a \in \{x \mid U(x)\} \leftrightarrow U(a)$$

- Funkcijsko zasnivanje (Church, Curry):

$$f(x) \mapsto (\lambda x. f(x))$$

$$(\lambda x. f(x))a = f(a)$$

– Bitan je element matematičkog strukturiranja

- **Matematička apstrakcija 1:** ideje i zamisli modeliramo tako da izdvojimo određene skupova, relacije i funkcije među njima i popišemo njihova svojstva (aksiome)

Primjer: što su prirodni brojevi?

Specifikacija (Dedekind) Skup N sa istaknutim elementom 0 (nula) i funkcijom $S: N \rightarrow N$ (sljedbenik) takvim da vrijede Peanovi aksiomi (koji pripadaju Grassmannu):

1. $\forall n S(n) \neq 0$
2. $\forall n, m S(m) = S(n) \rightarrow m = n$
3. $\forall A \subseteq N (0 \in A \wedge \forall n (n \in A \rightarrow S(n) \in A) \rightarrow A = N)$ (princip ind.)

Realizacija:

crtice na papiru ili čvorovi na užetu

Von Neumann:

$$0 = \emptyset, 1 = \{0\}, 2 = \{0,1\}, 3 = \{0,1,2\}, \dots, S(n) = n \cup \{n\}$$

- **Matematička apstrakcija 2:** I klasa struktura određenog tipa (npr. vektorski prostori) ima svoju strukturu tzv. **kategoriju** (McLane): strukture su povezane morfizmima, funkcijama koje čuvaju njihova strukturna obilježja.
- **Matematička apstrakcija 3:** Cijelu matematiku možemo razumjeti kao strukturu sastavljenu od kategorija i funktora, funkcija koje čuvaju strukturna obilježja kategorija.

– **Pojam funkcije izražava ideju transformacije:**

- Operacije s brojevima (zbrajanje kao binarna funkcija)
- Geometrijske transformacije (zrcaljenja)
- Transformacije problema (logaritmi, Fourierove transf.)
- Transformacije struktura
- Kodiranje i šifriranje
- Simetrija = invarijantnost na transformaciju (Weyl)

– Pojam funkcije izražava ideju ovisnosti

- Ovisnost među veličinama izražavamo funkcijama počevši od Galileovog zakona slobodnog pada

$$s(t) = \frac{1}{2}gt^2$$

pa do recimo Planckova zakona zračenja crnog tijela

$$I(\lambda, T) = \frac{2hc^2}{\lambda^5} \cdot \frac{1}{e^{\frac{hc}{\lambda kT}} - 1}$$

- Stanje svakog dinamičkog sustava je funkcija vremena
Otkrivanjem tih funkcija predviđamo budućnost

– Pojam funkcije nosi algoritamski sadržaj

- **Algoritmi** realiziraju funkcije (iako ne možemo tako realizirati sve funkcije)
- Svaki **program** računa neku funkciju (iako ne možemo isprogramirati sve funkcije, a za neke su programi prekomplikirani)
- Funkcije su osnova **funkcijskog programiranja** (koje potječe iz Churchova λ računa) u kojem se problem ne rješava nizom naredbi već se opiše funkcija koja rješava problem. To su programski jezici (LISP, Haskell, Microsoftov F#) koji u složenijim situacijama, a te su sve prisutnije, pokazuju definitivnu prednost u odnosu na standardne imperativne programske jezike (Pascal, C, Visual Basic, Java..)

– Cijele dijelove matematike možemo razumjeti kao aparat za opis funkcija

- Teorija grupa je u osnovi teorija grupa transformacija (bijektivnih funkcija)
- Linearna algebra je teorija linearnih funkcija
- Matematička analiza je teorija neprekidnih, pogotovo derivabilnih, funkcija
- Diferencijalne jednačbe su glavni praktičan način za opis funkcija u znanosti i tehnici
- Teorija rekurzija je teorija opisa funkcija na diskretnim strukturama koja ima značajne primjene u modeliranju i programiranju

- **Pojam funkcije je veoma važan u nastavi matematike** zbog njegovog značaja za matematiku i njenu primjenu
  - funkcijsko razmišljanje daje posebnu dimenziju matematičkom obrazovanju
  - Omogućuje bolje razumijevanje i efikasnije postupke u drugim nastavnim sadržajima
  - Bolje priprema učenika za buduća matematička znanja i primjene matematike

Kritika postojećeg stanja: Iako u Nacionalnom okvirnom kurikulumu stoji

- za osnovnu školu
  - prikazati jednostavnu ovisnost dviju veličina (linearna, čista kvadratna, drugi korijen) riječima, tablicom pridruženih vrijednosti, formulom i grafički, opisati takve prikaze te ih prevesti s jednoga na drugi
- Za strukovne škole
  - opisati i izvesti jednostavne ovisnosti (veze) dviju veličina formulama, tablicama, grafovima i riječima; prevesti iz jednoga od navedena četiri oblika u drugi te čitati, uspoređivati i tumačiti ovisnosti (veze)
  - prepoznati i protumačiti karakteristična svojstva jednostavnih grafova (monotonost, periodičnost) i njihove karakteristične točke (nultočke, ekstremi, točke važne za određenu situaciju), te uspoređivati jednostavne grafove
- za gimnazije dodatno
  - prepoznati, odrediti i protumačiti karakteristične elemente i svojstva jednostavnih funkcija, analizirati linearne, kvadratne, eksponencijalne, logaritamske i trigonometrijske funkcije te rabiti njihova svojstva
  - primijeniti funkcije i njihove grafove te jednadžbe i nejednadžbe u rješavanju matematičkih problema i problema u ostalim odgojno-obrazovnim područjima i svakodnevnom životu.

Smatram da su ti sadržaji nedovoljni i da se prekasno uvode:

- Do sedmog razreda pojam funkcije gotovo da nije uopće prisutan
- U sedmom i osmom razredu je možda zadovoljavajuće prisutan ali bi se i tu mogla uraditi poboljšanja (npr. nema grafa obrnute proporcionalnosti i komponiranja geometrijskih preslikavanja i simetrija)
- U srednjoj školi se funkcije temeljitije usvajaju tek u 4. razredu, dakle, na kraju umjesto na početku jednog ciklusa obrazovanja u kojem je taj pojam itekako važan.
- U visokoškolskom obrazovanju taj pojam ostaje previše ograničen na neprekidne funkcije i u punoj širini se ponekad uvodi na višim godinama u okviru predmeta *Diskretna matematika*. Nedostaje na prvoj godini predmet tipa nekadašnjih *Uvoda u matematiku* koji bi studentu dao jednu matematičku širinu prije nego se posveti konkretnijim problemima

- **Prijedlozi za razmatranje.**

Pojam funkcije se kao i većina matematičkih pojmova postepeno razvijao i trebalo je stotine godina do precizne definicije. Danas kad imamo striktan pojam povijest se ponavlja u usvajanju tog pojma. Na raznim nivoima obrazovanja možemo uvesti razne aspekte tog pojma s raznim nivoima preciznosti. Ne smijemo čekati nivo obrazovanja kad možemo sve reći o njemu s potpunom preciznošću:

Matematika nije kuća koja se gradi ciglu po ciglu nego organizam koji raste tako da je u svakom trenu sve već u nekom stupnju razvoja prisutno.

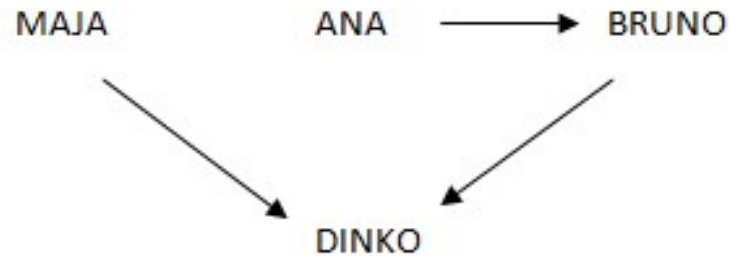
Nije osnovno pitanje na kojem nivou obrazovanja uvesti dani matematički pojam nego što od svakog matematičkog pojma uvesti na danom nivou obrazovanja.

W. Servais and T. Varga: Teaching School Mathematics : A UNESCO Source book, Penguin Books, 1971, UNESCO

- Ovdje su stavljeni na razmatranje neki prijedlozi (neki više a neki manje razrađeni) kako bi se mogla poboljšati nastava matematike uvođenjem pojma funkcije na raznim nivoima obrazovanja.

- **Od prvog do četvrtog razreda.** Po meni tu nedostaje razvijanje osjećaja za strukturiranje situacije. Nešto malo od onog što je nekad pretjerano glorificirana a sad pretjerano demonizirana moderna matematika htjela u prevelikim količinama uvesti. U svakodnevnom dječjem svijetu sve je puno skupova, odnosa i funkcija koji se mogu jednostavno grafički prikazati (i tako strukturirati i apstrahirati na ono bitno za razmatranje)

- **Primjer.** Dan je grafički prikaz neke obitelji gdje ćemo radi ilustracije izdvojiti funkciju $tata(x)$ (svatko pokazuje svog tatu) (zanimljivije je ako istaknemo drugim bojama i druge relacije i funkcije)

Pitanja. Tko je tata od Bruna? Kome je tata Bruno? Tko je ovdje djeda? A tko brat?

Na isti način bismo mogli predstaviti funkcije s brojevima (npr. dodaj dva) ili s likovima (pomakni u danom smjeru)

- **Od petog do šestog razreda.** Tu bi se funkcije mogle već simbolički i računski gledati gledati
  - Mogla bi se u prethodnom primjeru uvesti oznaka $T(x)$ za biti tata od X i postaviti pitanja: a) Izračunaj $T(T(ANA))$ b) Riješi jednačbu $T(X)=DINKO$ ..
Naravno, bilo bi zanimljivije da imamo i $M(X)$ za mamu
  - Valjalo bi koristiti oznake koje stavljaju naglasak na funkciju, npr. za zbrajanje: $3,5 \mapsto 3 + 5$
ili duljina dužine $\overline{AB} \mapsto l(\overline{AB})$

- Transformacije s riječima. Npr sljedeće funkcije *rade* s riječima:

Funkcija O obrće riječ: npr. $O(TOMO) = OMOT$

Funkcija MN slovo *M* mijenja u *N*: npr. $MN(SEDAM) = SEDAN$

Funkcija A sve samoglasnike pretvara u A: npr. $A(LULA) = LALA$

Izračunaj:

$MN(NE ZNAM)$

$A(O(AMOS))$

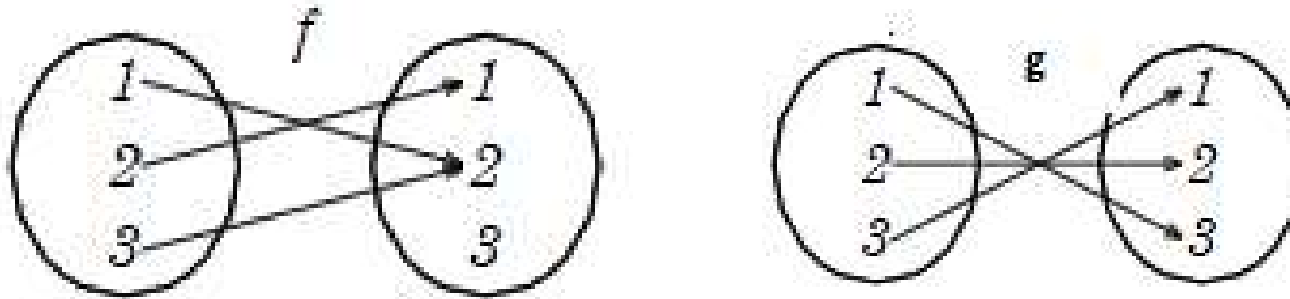
$O(MN(A(SEMINA)))$

Za svaku od navedenih funkcija nađi riječ koju ona ne mijenja, tj x takav da je $f(x) = x$

Nađi suprotnu funkciju od funkcije MN. A od funkcije A?

- Kodiranja i šifriranja. Npr izmisli se transformacija alfabetu za šifriranje i inverzna za dešifriranje (primjer Cezarove šifre gdje se svaki znak ciklički preslika u znak koji je za zadani broj (ključ) mjesta udesno)

- Rad s *malim* funkcijama. Takve funkcije možemo zadati dijagramima. Npr.

Sad se možemo pitati jesu li funkcije totalne, injekcije, surjekcije, bijekcije, nalaziti inverze, komponirati ih (možda ne koristiti sve ove riječi)

- **Od sedmog do osmog razreda.** Sad imamo *velike* funkcije:
  - Ovdje dolazi do korelacije s predmetom Fizika gdje se javljaju razne direktne i obrnute proporcionalnosti, linearne i kvadratne funkcije. Taj je dio već dobro zastupljen, ali se pomoću odgovarajućeg softwarea (npr, Microsoft Mathematics) mogu crtati i složeniji grafovi
  - Komponiranje zrcaljenja u geometriji. Npr kompozicija dva zrcaljenja po paralelnim pravcima je translacija a po pravcima koji se sijeku translacija. Nalaziti inverze transformacija itd

- **Od prvog do četvrtog razreda.** Mislim da bi ovdje trebalo napraviti korjenitu reformu. Umjesto da se učenici iscrpljuju na sređivanju presloženih algebarskih izraza, dijeljenju polinoma, računanju koordinata točke koja dijeli dužinu u danom omjeru, posebnim formulama za tetivni četverokut, i nejednadžbama s apsolutnim vrijednostima koje se u matematici jedino sreću u udžbenicima iz matematike, bilo bi sigurno bolje napraviti prikladan modul o funkcijama.

- U tom bi modulu, uz primjereni nivo preciznosti i korištenjem grafova funkcija, učenik relativno jednostavno i efikasno usvojio osnovne pojmove o funkciji koje bi mogao primijeniti na
  - bolje razumijevanje i efikasnije rješavanje jednadžbi i nejednadžbi (kakve operacije smijemo raditi s objema stranama jednadžbe, zašto može doći do gubitka ili viška rješenja, zašto su važne inverzne funkcije za jednadžbe a monotone za nejednadžbe, kakva je veza rješenja jednadžbi i nultočka funkcija, rješavanja nejednadžbi i ispitivanja predznaka funkcija, itd.

- Na bolje razumijevanje i efikasnije usvajanje složenijih funkcija (asolutne vrijednosti, korijena, potencija, eksponencijalnih, logaritamskih, trigonometrijskih i arkus funkcija) u sljedećim godinama, te jednadžbi i nejednadžbi koje su vezane uz te funkcije
- Bolje razumijevanje sadržaja iz ostalih predmeta, pogotovo fizike, tokom cijele srednje škole

- U dodatku: *Pojam funkcije izložen na intuitivan način*, dan je jedan takav možda napredniji modul
- Pojam funkcije bi se mogao obraditi i u geometriji jer pravilno razumijevanje pojma sukladnosti, pojma sličnosti, pojma simetrije, čak i pojma Euklidske geometrije počiva na pojmu geometrijske transformacije. U dodatku: *Geometrija premještanja*, dan je prijedlog jednog takvog naprednijeg modula

- U analitičkoj geometriji u trećem razredu bi se trebalo više pažnje posvetiti simetrijama krivulja i jednadžbi
- U četvrtom razredu se već usvojeni pojmovi o funkciji, rast, pad, ekstremi, zakretanja i točke pregiba, mogu pomoću pojma derivacije s većom preciznošću nastaviti ispitivati na osnovi formule kojom je zadana funkcija za razliku od grafičkog ispitivanja koje je prije svega kvalitativno i ograničene preciznosti

- **Visokoškolsko obrazovanje.** Pošto se funkcije javljaju u svim mogućim kontekstima smatram da je u određenom momentu, i to što prije, već na prvoj godini, potrebno uvesti modul u kojem bi se pojam funkcije, kao i ostali temeljni pojmovi, precizno definirao i pokazao u punoj općenitosti. Prethodno pripremljen teren bi omogućio da se to uradi već na samom početku visokoškolske nastave. U dodatku *Pojam funkcije izložen na precizan način* dan je jedan takav prijedlog